

Báthory Orsolya

A kálvinisták ördöge – Pázmány Péter eddig ismeretlen latin nyelvű röpirata*

Az 1620-ban Bécsben, a szerző feltüntetése nélkül jelent meg a *Calvino-praedicantium Ungarorum Genius malus* (A magyar kálvinista prédikátorok ördöge) című politikai pamflet.¹

A megjelenésekor szinte reflektálatlanul maradt művel kapcsolatban csak a 19. században jelentek meg protestáns kritikák, szövegét azonban akkor sem vizsgálták alaposabban, alkotójának kilétét nem igen kutatták, illetve külföldi szerzőre gyanakodtak.² A mindössze 21 oldalas mű a címlap tanúsága szerint egy másik „scriptiunculára”, a *Machiavellizatióra* született válaszul.³ Ez utóbbi Alvinczi Péter anonim írása, amely a második darabja volt annak a korabeli értelemben vett publicisztikai háborúnak, amelyet az Európa-szerzte komoly felháborodást kiváltó és több kiadásban, illetve nyelven megjelent *Secretissima instructio* váltott ki.⁴ A tollharc alakulását a könnyebb áttekinthetőség kedvéért egy folyamatábrában foglaltam össze. Az így kialakuló vitairat-bokor egyes darabjait rövidített címükkel közlöm, álló betűvel kiemelve azt a rövidített címalakot, amivel a továbbiakban hivatkozom a művekre.

---

* A tanulmány a K 137815. számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

¹ *Calvino-Praedicantium Ungarorum genius malus delinatus ex duum foliorum scriptiuncula, Machiavellizationis programmata nuper excusa*, Viennae, Wolfgang Schump, 1620. RMK III 1283. VD17 12:113786M <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10910081?page=4,5> (letöltve: 2023. 06. 14.) A továbbiakban: *Genius malus*.

² Egy protestáns iskolai lap „dühöngő” jezsuita műként jellemezte a röpiratot. *Magyar protestáns egyházi és iskolai figyelmező*, 1873. január, 31. ALMÁSI Gábor, *A Secretissima instructio (1620), A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében*, Bp., ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014, 116–117.

³ [ALVINCZI Péter], *Machiavellizatio, qua unitorum animos Iesuaster quidam dissociare nititur (illorum est titulus) Detecta per quendam et ingratiam Domini Archiepiscopi, Petri Pazman succincte excepta*, [Kassa], [Festus], 1620. RMNy 1207. Magyar fordításban: [Alvinczi Péter], *Machiavellizatio, amelyben egy jezsuitáskodó meg akarja bomlasztani a szövetségeselekét [...]*, ford. Szabó Ádám = *Források a 17. századi politikai gondolkodás történetéhez*, I, szerk. Báthory Orsolya, Kármán Gábor, Zászkaliczky Márton, Bp., reciti, 2019, 133–149.

⁴ [Kaspar SCHOPPE], *Secretissima instructio Gallo-Britanno-Batava Friderico V. Electo comiti Palatino electori data, ex gallico conversa, ac bono publico, in lucem evulgata*, H. n., 1620. A mű bilingvis kiadását Almási Gábor rendezte sajtó alá, a bevezető tanulmányban a szerző, Kaspar Schoppe kilétét is tisztázta. ALMÁSI, *A Secretissima instructio*, i. m. 9–123.

1. ábra. A Genius malus első, 1620. évi bécsi kiadásának címlapja

[Kaspar Schoppe], *Secretissima instructio* (1620) → [Alvinczi Péter], *Machiavellizatio, qua unitorum animos Iesuaster quidam dissociare nititur...* [Kassa],[Festus], 1620 →

→ [Pázmány Péter?], *Calvino-Praedicantium Ungarorum Genius malus...*, Bécs, Schump 1620.

→ Balásfi Tamás, *Castigatio libelli calvinistici, cui titulus est Machiavellizatio...*, Bécs, Formica, 1620. → Alvinczi Péter, *Resultatio plagarum castigatoris autorem Machiavellizationis reverberata in Thomam Balásfia...*, Kassa: Festus, 1620 → Balásfi Tamás, *Repetitio castigationis et destructio destructionum Petri P. Alvinczi...*, Bécs, 1620

A cseh rendi felkelés elleni Habsburg-propagandát szolgáló *Secretissima instructio* lényegében egy királytűkör-travesztia, melynek fiktív elbeszélői kere- te és ironikus hangvétele Alvinczi Pétert vélhetőleg az ellene írt 1609-es *Öt szép levélre* emlékeztette.⁵ Abbéli meggyőződésében, hogy az *Instructio* is Pázmány alkotása, az esztergomi érseket a címlapon megnevezve, és a műben „érsek uramnak” szólítva jelentette meg a *Machiavellizatiót*, amelyben tételesen cáfol- ta a botrányt kiváltó röpirat állításait.⁶ Jóllehet Alvinczi a pamfletet név nélkül adta ki, és csak a következő válasziratában, a *Resultatióban* fedte fel kilétét, a kortársak sejtették, hogy valójában ő a szerző.⁷ A *Machivellizatióra* a *Genius malus* mellett Balásfi Tamás válaszolt, a *Castigatiót* nevének feltüntetésével adta ki.⁸ A címzetes boszniai püspök és pozsonyi prépost Balásfi ekkoriban Bécsben tartózkodott más főpapok, köztük az esztergomi érsek, Pázmány Péter társaságában.

⁵ [PÁZMÁNY Péter], *Egy Keresztien Predikatorvtl. S. T. D. P. P. Az Cassai nevezetes tanitohoz Alvinczi Peter Vramhoz, Iratot eot szep level...*, [Graz], [Widmanstetter], 1609. RMNy 980. Modern kritikai kiadása: PÁZMÁNY Péter, *Öt szép levél (1609) – Öt levél (1613)*, s. a. r. Horváth Csaba Péter, Bp., Universitas, 2019 (Pázmány Péter Művei – Kritikai kiadás, 10).

⁶ Alvinczi *Machiavellizatióját* valahol külföldön, hamis impresszummal (Saragossae, Didacus Ibarra, 1621), néhány másik kisebb művel egybekötve újra kinyomtatták (RMK III 6119). A sors iróniája, hogy ebben a kolligátumban Alvinczi írása annak a Kaspar Schoppének egyik művével együtt jelent meg, aki a valódi szerzője a *Secretissima instructiiónak*.

⁷ ALVINCZI Péter, *Resultatio plagarum castigatoris autorem Machiavellizationis reverbarata in Thomam Balasfia, Ejectum Episcopum Bosnensem, nec non Depositum Psoniensem [...]*, Kassa, Festus, 1620. RMNy 1208. A publicisztikai háborút Balásfi Tamás *Resultatióra* írt válasza zárja: BALÁSFÍ Tamás, *Repetitio Castigationis, et destructio Destructionum, Petri P. Alvinczi, Calvinistae Cassoviensis Praedicanis [...]*, Bécs, Formica, 1620. RMK III 1281.

⁸ BALÁSFÍ Tamás, *Castigatio libelli Calvinistici, cui titulus est: Machiavellizatio, quem Calvinista quidam praedicans, responsi nomine ad Secretissimam instructionem ... Friderico V. comiti Palatino electori datam, Viennam Austriae misit et vulgavit [...]*, Bécs, Gelbhaar, 1620, [A2v]. RMK III 1280. Magyar fordítása: BALÁSFÍ Tamás, *Egy kálvinista könyvecske megfeddése, amelynek címe: Machiavellizatio [...]*, ford. Szabó Ádám = *Források ...*, I, 2019, i. m. 154–173.

Az egyházi vezetők Bethlen Gábornak az 1619 augusztusában meginduló hadjárata elől menekültek el, és maga Pázmány majd három éven át, 1619. szeptember 14-től 1622 elejéig volt távol hazájától.⁹ Noha Balásfi Tamás ez idő alatt akár napi kapcsolatban is lehetett vele Bécsben, a *Castigatió*ban mégsem említi, hogy a *Secretissima instructió*t nem Pázmány írta. A *Castigatio* pontról pontra megfelelt a *Machiavellizatio* állításaira, és Alvinczi a *Resultatió*val kizárólag erre, tehát Balásfi művére reagált.

Az ugyancsak a *Machiavellizatióra* válaszul írt *Genius malus* viszont teljesen reflexió nélkül maradt. Az egykorú nyilvánosság mintha nem is észlelte volna művet, és vélhetőleg úgy értelmezte a vita aktuális helyzetét, hogy a *Castigatio* révén Pázmány átengedte a válaszadás jogát Balásfinak. Ez utóbbi viszont azért is lenne meglepő, mivel Pázmány személyes megszólítottasága esetén mindig kötelességének érezte, hogy az ellene, illetve a katolikus üggyel szemben felhozott vádakot pontról pontra megcáfoló válasszal éljen.¹⁰ Pázmány polemikus írásainak ezen keletkezéstörténeti sajátosságára alapozva látszott indokoltnak a *Machiavellizatióra* adott másik válasz, a *Genius malus* alaposabb vizsgálata is. A röpiratot átfutva a szöveg Pázmány korábbi latin nyelvű vitairataira emlékeztet. A mű stílusa, indulatos hangvétele, a mondatfűzés módja, bizonyos tipikus kifejezések, az ellenfelet becsmérlő, sajátos szóalkotással létrehozott megszólítások főként Pázmány *Peniculus papporum*át, illetve annak bővített változatát, a *Logi alogi*t mutatja eszünkbe. Egy alaposabb vizsgálattal pedig a higgadtabb érvelésre alapozó *Diatriba theologicával* (1605) és *Vindiciae ecclesiasticae*-vel (1620) való szöveg-párhuzamok is kimutathatóak lettek.¹¹

Vizsgálódásaim előrehaladtával kiderült, hogy Pázmány szerzősége már korábban is felmerült. Révész Kálmán református püspök, egyháztörténész teljes

⁹ FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I, Pest, Ráth, 1868, 508–509. PÁZMÁNY Péter *Összevűjtött levelei*, I, s. a. r. Hanuy Ferenc, Bp., A Budapesti Kir. Magyar Tudomány-egyetem Társasága, 1910, 208. (A továbbiakban: PPÖL I).

¹⁰ Pázmány magyar nyelvű vitairataival és a bennük követett válaszadási technikával kapcsolatban legutóbb megjelent: AJKAY Alinka, *Pázmány Péter vitairatai = Irodalomtörténeti Közlemények*, 126(2022), 3–30.

¹¹ [PÁZMÁNY Péter], *Peniculus papporum Apologiae Solnensis conciliabuli et hyperaspistes legitimae antologiae Illustriss. Cardinalis Francisci Forgacs [...] Ioannes Jemicus parochus Senquicensis scribebat* Posonii, [typ. Archiepiscopalis], 1610, 1611. RMNy 1002, 1024; Modern kiadása: *Petri Cardinalis Pázmány [...] Opera Omnia*, VI, rec. Johannes Kiss, Bp., 1904, 197–271. A továbbiakban: PPOO VI. [PÁZMÁNY Péter], *Logi alogi, quibus baptae calamosphactae peniculum papporum Solnensis conciliabuli, et Hyperaspisten legitimae Antilogiae vellicant [...] Joannes Jemicus scribebat*, Posonii, [typ. Archiepiscopalis], 1612. RMNy 1040. Modern kiadása: PPOO VI, 286–468; PÁZMÁNY Péter, *Vindiciae ecclesiasticae, quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae decreta divinis humanisque legibus contraria ipso jure nulla esse demonstrantur [...]*, Viennae, Wolfgang Schump, 1620. RMK III. 1287, RMK III. 6087. Modern kiadása: PPOO VI, 521–565. [PÁZMÁNY Péter], *Diatriba theologica: De visibili Christi in terris Ecclesia*, Graz, Widmanstetter, 1605. Uő, *Krisztus látható egyházáról, Diatriba theologica*, s. a. r., bev. Öry Miklós, Eisenstadt, Prugg Verlag, 1975.

bizonyossággal jelentette ki, hogy a röpirat az esztergomi érsek műve. Révész ugyanakkor csak mellékesen fogalmazta meg ezt az állítását, és minthogy cikke alapvetően Alvinczi Péter műveivel foglalkozott, ennél fogva bizonyítékokat sem hozott fel Pázmány szerzőségének alátámasztására.¹² Jelen tanulmány most ennek a feladatnak az elvégzésére vállalkozik.

A *Genius malus*nak három kiadása ismert. Az 1620-as bécsi megjelenést két kölni követte szintén 1620-ban, majd 1621-ben.¹³ Ha a kiadás körülményeit vizsgáljuk, Pázmány szerzősége melletti bizonyítékul szolgálhat, hogy a művet Wolfgang Schump nyomtatta ki először.¹⁴ Schump 1616-tól 1623-ban bekövetkezett haláláig dolgozott Bécsben. 1617-ben elnyerte az „aulicus typographus”, vagyis az udvari nyomdász kiváltságos címét, így nem meglepő, hogy számos, a kormányzati politikához kapcsolódó, illetve az uralkodói vallásos ideológiát képviselő mű jelent meg műhelyében, így többek között 1620 végén Pázmány *Vindiciae ecclesiasticae* című, névvel vállalt pamfletje is.¹⁵ Anonim művet jelen tudásunk szerint nem nyomtattak Schumpnál a *Genius malus*on kívül, így ez a tény is utalhat arra, hogy egy kiváltságos, az udvarhoz, vagy magához az uralkodóhoz közel álló személy művéről van szó. Fraknói Vilmos közléseiből tudjuk, és újabban Tusor Péter is hangsúlyozta, hogy Pázmány tanácsadóként igen közel állt II. Ferdinándhoz, tagja volt a király szűkebb, bizalmasi körének.¹⁶

A továbbiakban filológiai, tartalmi és stilisztikai érvekkel igyekszem alátámasztani, hogy a *Genius malus* Pázmány Péter munkája. Elsőként a mű előzékszövegei érdemelnek alaposabb figyelmet. A címlapon és a címlapverzón található, Senecától és Szent Ágostontól származó idézet ugyanis okot adhat a gyanakvásra. Pázmány

¹² A szerző azonosításának tágabb kontextusát idézem. „A röpirat [ti. *Secretissima instructio* – B. O.] káros hatásának meggátlására Alvinczi Péter vállalkozott. *Machiavellizatio* cím alatt írta meg válaszát, igen erős csapásokat mérvén a r. kath. pártra s különösen a jezsuitákra. Nagyon természetes, hogy ezek sem hallgattak; két munkával is síkra léptek Alvinczi ellen. Az egyiket, *Calvino-praedicantium Ungarorum genius malus* cím alatt maga Pázmány írta, de nevét jónak látta elhallgatni; a másik Balásfi Tamásnak, Pázmány leghűbb csatlósának, különben boszniai választott püspöknek és pozsonyi prépostnak műve, a *Castigatio*.” Révész Kálmán, *Alvinczi Péter könyvtáráról = Protestáns Szemle*, 1900, 651–660, 656.

¹³ Az 1620-as kölni kiadás követte a bécsinek a címlap beosztását, megjelenését, a lapok szedése viszont eltérő, ezért rövidebb is, 16 lapnyi terjedelmű. *Calvino-Praedicantium Ungarorum genius malus* ..., [Köln], Johannes Mertzenich, 1620. VD17 12:113782F. <https://www.digitale-sammlung.de/en/view/bsb10910080?page=,1> (letöltve: 2023. 06. 14.). Ennek jelent meg az utánnomása 1621-ben. https://books.google.hu/books?id=wShbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Calvino-Praedicantium,+1621&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwiA9r6b_pT9AhWqioKHVO3CK-kQ6AF6BAGHEAI#v=onepage&q&f=false (letöltve: 2023. 06. 14.).

¹⁴ Wolfgang Schump (†1623) 1615-ben költöztette át nyomdáját Innsbruckból Bécsbe. Néhány adat a nyomdászról: <https://d-nb.info/gnd/1037506537> (letöltve: 2023. 06. 14.).

¹⁵ BORDA Lajos, *Pázmány Péter „Vindiciae ecclesiasticae” (1620) című vitairatának két kiadásváltozata = Magyar Könyvszemle*, 115 (1999), 425–435.

¹⁶ FRAKNÓI 1868, i. m. 544. Szekfű Gyula egyenesen barátinak jellemezte Pázmány II. Ferdinándhoz fűződő viszonyát. HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula, *Magyar Történet*, 4. Bp., 1935, 25.

szerette a tömör megfogalmazású életbölcseéseket, apoftegmákat, gnómákat; Sík Sándor kifejezésével élve, a „szentenciózus kifejezésmód” stílusának elengedhetetlen része volt.¹⁷ Több művének címlapverzójára is beillesztett egy vagy több mottójellegű citátumot, és sokszor magán a címlapon is találunk egy-egy antik auktortól vagy a *Bibliából* származó idézetet, amely mintegy emblémaszerűen foglalja össze a mű fő üzenetét.¹⁸ A *Falsae originis motuum Hungaricorum succincta Refutatio* kivételével Pázmány valamennyi latin nyelvű vitairatának címlapján szerepel ilyen mottó.¹⁹ A *Genius malus* elején olvasható idézet („Malo veris offendere, quam placere adulando. – Jobban szeretek igaz dolgokkal megütközést kelteni, mint hízelgéssel tetszést aratni.”²⁰) Seneca *De clementiájából* való. A „keresztény Senecát” megkülönböztetett hely illette meg a Pázmány által hivatkozott auktorkok között, Lukácsy Sándort idézve: „senki sem idézte annyiszor az antik filozófust, mint ő.”²¹ Csak a *Prédikációkban* több mint háromszáz említése szerepel,²² és Seneca-idézet áll a kötetet Isten kegyelmébe ajánló fohász, a rendkívül személyes és bensőséges hangvételű, a „Szent Háromság Egy bizony Istenhez” szóló dedikáció után is.²³

A *Genius malus* címlapverzóján olvasható idézet a Pázmány műveiben leggyakrabban hivatkozott auktortól, Szent Ágostontól származik.²⁴ Az 57. zsoltár 8. verséhez írt kommentárból kiragadott idézet így szól.

„Non nos terreant Fratres, quidam fluvii, qui dicuntur torrentes: Decurrit aqua, ad tempus perstrepat, mox cessabit, diu stare non possunt. Multae haereses (rebelliones) jam emortuae sunt, cucurrerunt in rivis suis quantum potuerunt, decurrerunt, siccatae sunt rivi, vix eorum memoria reperitur, vel quia fuerunt.”²⁵

¹⁷ Sík Sándor, *Pázmány, Az ember és az író*, Bp., Szent István-Társulat, 1939, 336.

¹⁸ Címlap-mottót találunk a következő, magyar nyelvű Pázmány-művek esetében: *Felelet* (RMNy 905), *Tíz bizonyosság* (RMNy 933), *A Szentírásról és az Anyaszentegyházról szóló két rövid könyvecskék* (RMNy 1351), *Setét hajnalszillag* (RMNy 1376), valamint *Bizonyos okok* (RMNy 1511).

¹⁹ Egy-egy szentírási idézet szerepel a *Peniculus papporum* (RMNy 1002, 1024), a *Logi alogi* (RMNy 1040), a *Vindiciae ecclesiasticae* (RMK III 1287, 6087) és a *Dissertatio* (RMNy 1512) elején.

²⁰ Szőke Ágnes fordítása. *Seneca prózai művei*, II, ford. Bollók János et al., jegyz., utószó Takács László, Bp., Szent István-Társulat, 2004 (S. P. Q. R.), 191.

²¹ LUKÁCSY Sándor, *Magyar Seneca = Irodalomtörténeti Közlemények*, 96(1992), 261–274, 268.

²² A Pázmány által használt antik auktorkokra vonatkozó statisztikát ld. BENDI Nándor, *Pázmány Péter prédikációi és az ókori klasszikusok*, Székesfehérvár, 1910, 21–25.

²³ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepre rendelt evangeliomokról prédikációk, melyeket élő nyelvén tanítása után írásban foglalt Cardinal Pázmány Péter*, s. a. r. Kanyurszky György, Bp., 1903 (Pázmány Péter Összes Munkái, 6), XX.

²⁴ BENDI 1910, i. m. 21.

²⁵ *Genius malus*, [2].

A citátum szövegébe beillesztett „(rebelliones)” révén a *Genius malus* szerzője párhuzamot von az Ágoston korában lévő eretnokségek és az aktuális politikai helyzet, vagyis a 1619–1620. évi rendi belháború között. A közös vonás a katolikus vallástól való elfordulás, hiszen a Bethlen Gábort támogató felkelők túlnyomó része protestáns volt. Hasonló elgondolással találkozunk Pázmány 1605-ös művében, a *Tíz bizonytságban* is, amely az eretnokséget mint jelenséget vizsgálva az eretnek tanítások katolikus szempontú ismérveit veszi sorra.²⁶ E tekintetben pedig Pázmány szerint az újkori reformátorok ugyanúgy eretneknek, mint a kora keresztény idők heretikusai.

Rátérve a röpirat előszavára, annak erőteljes felütése („Johannes Calvinus, ductor ac seductor plurimorum, pastor et impostor sectae cui nomen dedit”) a Pázmány által is sokszor hivatkozott német jezsuitától, Jacob Gretsertől származik.²⁷ Az idézet előrevetíti a mű egészében érvényesülő ’ad hominem’ jellegű érvelést, nevezetesen hogy a fennálló polgárháborús helyzetért és az azzal együtt járó mindenfajta nyomorúságért konkrét személyeket, illetve az ő jellemüket és vallásfelekezetüket terheli a felelősség. Jelen esetben valamennyi baj okozói Bethlen Gábor és párthívei, valamint – a probléma gyökeréig hatolva – az ő protestáns felekezetük alapítója, Kálvin és rajta keresztül maga az ördög (Cacodaemon), akitől a reformátor a tanait kapta.²⁸ A személyi felelősség ezen megtöbbszörözése, valamint a gonosz entitás mint végső ok megnevezése Pázmány vitairatainak visszatérő eleme.²⁹ A *Genius malus* az *Institutiót* is az ördögtől koholt hazugságok kvintesszenciájaként aposztrofálja, és a kálvini tanítás diabolikus voltának bizonyítására közöl belőle idézeteket.³⁰ Ezek közül némelyik megegyezik Pázmány 1609-es vitairatában, *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istenében* lévő citátumokkal, sőt, olykor a Pázmánynál kurzíválva közölt Kálvin-idézetek közti magyar mondatok latin párhuzamát, parafrázisát is felfedezhetjük a *Genius malusban*.

²⁶ Pázmány az érvek megfordítását használja, vagyis azt bizonyítja, miért nem hihető a pogányok és eretnek tanítása. SZABÓ Ferenc S. J., *A teológus Pázmány: A grazi « theologia scholastica » Pázmány művében*, Róma, 1990, 124.

²⁷ *Antiloquium. Scriptionis huius occasio, scopus = Genius malus*, 3.

²⁸ *Uo.* A *cacodaemon* latin megfelelője a *genius malus*.

²⁹ Pázmány a *Vindiciae ecclesiasticae*-ben is Kálvint és tanait okolja a Bethlen Gábor vezetete rendi belháború kirobbanásáért. „Nincs mit csodálkoznunk azon, ha Kálvin követői rosszul ítélik meg és rágalmazzák a papokat, a katolikus klérust, amikor vezérük és előharcosuk a pátriárkákról és az apostolokról, a Szent Szűzről és magáról Istenről is rendkívül kártékony gondolatokat ír le.” *Vindiciae ecclesiasticae*, ford. Báthory Orsolya = *Források...*, I, 2019, i. m. 205. A lutheránus ellenfelekkel, Magyar Istvánnal és a zsolnai zsinaton (1610) részt vevő evangélikusokkal szemben viszont Luthert és az ördögtől kapott tévtanokat teszi felelőssé a nyugati kereszténységben támadt szakadásért. Ezzel a gondolattal találkozunk a *Tíz bizonytságban*, a *Logi alogiban* és előzményében a *Peniculus papporumban*, valamint a *Kalauz III.* könyvében is.

³⁰ „[...] decumanum illud mendacium omnium quae Cacodaemon ipse finxerit pseudologiarum quintam essentiam, Christianae religionis Institutionibus accensuit.” *Genius malus*, 3.

<p><i>Genius malus, 7.</i></p>	<p><i>Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istene (1609/2021)³¹</i></p>
<p><i>Homo iusto Dei impulsu agit, quod sibi non licet.¹ Euadere nequit peccandi necessitatem, cum ex Dei ordinatione sibi iniiciatur huiusmodi necessitas.² Et quemadmodum cum Diabolus mentitur a Deo mittitur cum certo mandato, ut sit spiritus mendax in ore, Deique impulsu Satan suas partes agit et perficit, et a Deo manat efficacia erroris. Ita, flagitiorum omnium quorum Scelesti latrones ministri sunt, Deus Avthor est. Et dum homines projiciuntur infoedas cupiditates, Deus praecipuus est AVTHOR, Satan vero, tantum minister.</i></p> <p>¹Calu. lib. 1. c. 18. n. 4. ²lib. 3. cap. 23. n.9.</p>	<p>Az Isten parancsollia az Satannac söt öt vgian taszyttia arra, hogy hazudgion, minket az bünre vigien, vgy hogy az Satan csak szolga es eszköz ebbe, [...] <i>mittitur a Deo cum certo mandato vt sit spiritus mendax, [...] Dei impulsu Satan agit partes suas: A Deo manat efficacia erroris [...] Impulsu Dei agit homo, quod sibi non licet. Ibid: n. 4. Peccandi necessitatem euadere nequeunt, quae ex Dei ordinatione illis iniicitur. Lib: 3. cap: 23. n. 9. [...] Calvinus pedig az tanyttia, hogy az ö Istene, Authora, oka es megh szerzőie, minden bünnece, [...] <i>Eius probationis, cuius Satan, et scelesti latrones ministri fuerunt, Deus author fuit:</i></i></p>
<p><i>Fidem semel habitam extra periculum defectionis esse: hoc est.¹ Fidem quam Deus semel inscripsit piorum Caluinistarum cordibus, evanescere, et perire impossibile esse.² Id si sic est, Igitur qui fidem iustificantem Caluinianam semel nactus fuerit, (prout se adpetos omnes Caluini-sequae indubie credunt) quidquid tandem dixerit, feceritue, quantavis foeda, scelesta, sacrilega agglomerarit, fidem tamen quae sola iustificat,³ nunquam amittet.</i></p> <p>¹Caluin. Lib. 3. c. 24. n. 6. ²Caluinus Matth. 13. v. 20. ³Calui. Lib. 4. c. 17. n. 13. Ad Galat. 2. v. 16.</p>	<p><i>Vt nunquam extinguitur: Spiritus sanctus, ita fidem, quam semel insculpsit piorum cordibus, evanescere et perire impossibile est.¹ [...] Electorum fides extra periculum defectionis est.² [...]</i></p> <p>Mely mondásból köuetközic, hogy az ki egiszter hyt az Istenbe, akár menit paráználkoggiec, reszegeskedgiec etc., de soha az Istennek haragiába nem esic, mert mindenkor föl öltözue léssen az igaz hitbe, mely által ő neki <i>Imputaltatic</i> az Christus igasságaha.</p> <p>¹Cal. Mat. 13. v. 20. ²Lib. 3. c. 24. n. 6.</p>

A *Genius malus* ironikus, sokszor gúnyos hangneme Pázmány fentebb említett vitairatait, a *Peniculus papporum*ot és a *Logi alogit* idézi fel az olvasóban.³² Ugyancsak ezt a reminiscenciát erősíti a pamflet szóhasználata (szófordulatai, tipikus kifejezései, metaforái stb.) és nyelvi excentrikussága is. Ez utóbbi főként a ritka, nem normanyelvi kifejezések használatában nyilvánul meg. Ilyenek pél-

³¹ PÁZMÁNY Péter, *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istene [...]*, s. a. r., jegyz. Ajkay Alinka, Bp., Universitas, 2021, 12:14–16; 15:8–9; 79:23–80:7.

³² A két pamfletről bővebben ld. BÁTHORY Orsolya, „*Deák légyen ám!...*”, *Pázmány Péter Peniculus papporum című vitairatának latinsága = A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, szerk. Békés Enikő, Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Lázár István, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, 2019 (Convivia Neolatina Hungarica, 3), 229–244; Uő, *Pázmány Péter Peniculus papporuma = A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, szerk. Száraz Orsolya, Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018 (Loci Memoriae Hungaricae, 7), 283–292.

dául a medicinális nyelvből (Corybantismus, paroxysmus), a reneszánsz prózából (laedoria) vagy épp az plautusi latinból (medioximus) származó szavak.³³

Ezeknél is árulkodóbbak az ellenfelek „Praedicans”, „Praedicantes” megszólítása, illetve megnevezése (gondoljunk csak az *Öt szép levél*ben sűrűn előforduló „Predikátor Uramra”). A *Genius malus* szívesen él a vitapartnerekre alkalmazott más dehonesztáló szóösszetételekkel, neologizmusokkal (Calvino-sequae, Calvinocolae, Calvino-mystae, Calvini pulli, Machiavellizantes), és találkozunk az ugyancsak az ellenfelekhez intézett „amabo” („kérlek”, „légy oly szíves”) közbevetéssel is. Pázmány a *Diatriba theologica* című polemikus írásában többször szól ezzel a fordulattal az angol puritán teológus vitapartneréhez – a mű megjelenésekor már a tíz éve halott –, William Whitakerhez.³⁴ A *Genius malus* és Pázmány latin nyelvű írásai közti lexikai, frazeológiai egyezéseket és hasonlóságokat az alábbi táblázatban foglaltam össze.

Genius malus (oldalszám)	Pázmány latin írásai és rövidítéseik (<i>Diatriba theologica</i> = <i>Diatriba</i> ; <i>Peniculus papporum</i> = <i>Pen.</i> ; <i>Appendix [...]</i> <i>Anonymi Sycophantae</i> = <i>Sycoph.</i> ³⁵ ; <i>Logi alogi</i> = <i>Logi</i> ; <i>Falsae originis motuum [...]</i> <i>Refutatio</i> = <i>Refut.</i> ³⁶ ; <i>Vindiciae ecclesiasticae</i> = <i>Vind.</i> <i>Acta et decreta synodi dioecesanae Strigoniensis</i> = <i>Synod.</i> ³⁷ <i>Dissertatio</i> ³⁸ <i>Epistolae</i> = PPÖL I–II ³⁹)
(3) Infrunitissimi calumniatores	infrunitus calumniator <i>Logi</i>
(4) Atheismi sale defricare	non sale et aceto, sed Peniculo molliori defricaram <i>Pen.</i>

³³ HOVEN, René, *Lexique de La Prose Latine de La Renaissance*, Leiden–New York–Köln, Brill, 1994, 198. Plautus és a *fabula Atellana* szerepéről Pázmány evangélikusok ellen írt vitairataiban ld. BÁTHORY Orsolya, „Deákul írtam” – Pázmány Péter latinsága = Pázmány Péter 450, szerk. Ajkay Alinka, Hargittay Emil, Bp., Universitas, 2022, 83.

³⁴ [PÁZMÁNY], *Diatriba theologica*..., i. m.

³⁵ [PÁZMÁNY PÉTER], *Appendix, in qua anonymi Sycophantae glomeratae criminationes, infabrae comissae fabellae, in Pontificem Max. e triviis comptabilibus mutuatae, ac rhythmis Pannonicae cantitatae, iugulantur* = PPOO VI, 272–286.

³⁶ [PÁZMÁNY PÉTER], *Falsae originis motuum hungaricorum succincta refutatio*, Bécs, [Gregor Gelbhaar], 1619 = PPOO VI, 469–519.

³⁷ PÁZMÁNY PÉTER, *Acta et decreta synodi dioecesanae Strigoniensis [...]*, Pozsony, 1629 = PPOO VI, 567–669.

³⁸ PÁZMÁNY PÉTER, *Dissertatio, an unum aliquid ex omnibus Lutheranis dogmatibus, Romanae Ecclesiae adversantibus*, Pozsony, [typ. Societatis Jesu], 1631 = PPOO, VI, 673–697.

³⁹ PÁZMÁNY PÉTER *Összegyűjtött levelei*, I–II, s. a. r. Hanuy Ferenc, Bp., A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1910–1911. (A továbbiakban: PPÖL I, PPÖL II).

(4) Deum immortalem! in quae tempora reseruati sumus?	Deum immortalem! in quae tempora reservati sumus? <i>Pen.</i> Proh dolor, in quae tempora reservati sumus <i>Synod.</i>
(4) Amabo Lector	<i>Többször előfordul: Diatriba, Pen., Logi</i>
(4) sine fronte ac pudore	Si frons, si pudor <i>Pen., Logi</i>
(4) portenta mendaciloquentiae	mendaciloquos <i>Pen., Logi</i> portenta, portentis <i>többször Pen., Logi, Vind.</i>
(4) Viuam effigiem	Neque enim aptius vivam Fidei vestrae, Vanitatis vestrae effigiem Apelles ipse expressisset, quam depinxit Apologia Cassovina.
(4) larua tectus	„tecti larva” <i>Pen.</i> , a ’larva’ függő esetei, abból képzett alakok <i>Pen., Logi, Vind.</i>
(4) suppresso nomine	suppresso nomine <i>Synod.</i>
(4) palmam Caluino praeripere voluisse	„depalmare Praedicantem” <i>Sycoph.</i>
(5) velut intento digito commonstremus	velut intento digito ostendit <i>Pen., Logi</i> intento quasi digito mostrand <i>Logi</i>
(5) Calvini-colae Praedicantes	Luthericolarum <i>Logi</i>
(5) Cur adeo libere, licenterque Pseudolum semper agant Calvino-Praedicantes?	Praedicantium est libere convitari, criminari, Pseudolum in scenam dare; <i>Logi</i>
(5) repressam ac retusam	compescat ac retundat <i>Sycoph.</i>
(5) famam existimationemque	famam existimationemque <i>Sycoph., Logi, Vind.</i>
(6) Vbi lex non est, nec est praevaricatio, [...] [Róm 4,15]	Nam ubi lex est, praevaricantes delinquere nemo dubitat. <i>Logi</i>
(6) Calvini-sequas	Calvini-sequae <i>Dissertatio</i>
(6) Praedicantes, intrepide vestram artem factitare	Praedicantes artem suam factitent; <i>Logi</i>
(8) medioximos	medioximis <i>ritkán előforduló szó. Pen., Logi</i>
(8) linguae petulantia	procacissima linguae petulantia <i>Logi</i>

(9) calumnia, quae nuda conviciatione	... nuda accusantium dicam an calumniantium conviciatione , proferuntur. <i>Vind.</i>
(9) camerinam hanc movere nunc nolim	camerinam hanc invitus commoveo: <i>Pen., Logi</i>
(10) Nec magis Augustae Domus Austriacae luminibus obstruunt, rebellium rictus , et latratus , quam sparsa contra solem missilia	convitia in Illustriss. Cardinalem velut missilia sparsa , idcirco tacitus praetereo, quod et ad criminationes iam occalluimus, et Lunam non laedi pleno rictu latrantium canum, [...] <i>Pen., Logi</i>
(11) in apicum deducere	in apicum deducam <i>Pen., Logi</i>
(11) amplissimus ad dicendum campus pateret	Latissimus hic mihi ad dicendum campus aperitur <i>Logi</i>
(11) Caluini- creporum Praedicantium	terr icrepi Praedicantes, <i>Pen., Logi</i> verb icrepos <i>Pen., Logi</i>
(14) alexipharmaco depellitur	alexipharmaco validiore depellerentur <i>Pen., Logi</i>
(14) ad fidem Deo ac regi illibate servandam	nec ullum Ungarum, qui Deo, ac Regi fidem illibatam servarit <i>Vind.</i>
(18) Vestro pede metiri vultis alios	Nero, [...] suo pede caeteros metiebatur , <i>Vind.</i> ; [...] quae suo ceteros pede metitur , <i>Logi</i>
(20) perfricata fronte	perfricata semel fronte <i>Sycoph.</i>
(20) Spissum est, ac plane Praedicantium mendacium	ob tam spissum, minimeque tralucidum mendacium. <i>Sycoph.</i>
(21) Evangelicis aut Epistolicis Principibus	Evangelico-Lutheranis, aut EpistolicoCalvinistis <i>Vind.</i>
(21) indigestaque maledictorum struice	mille conviciorum struicibus asperatis insectantur [...] indigestam illam maledictorum molem, [...] <i>Logi</i>
(21) Valete et sapite Machiavelizantes	Vos interim valete, Praedicantes, et favete linguis. <i>Pen., Logi</i>

A szóhasználat mellett más, Pázmány írásaira jellemző retorikai eszközökkel is találkozunk a szövegben, mint például a halmozó fokozással,⁴⁰ a kérdő mondatok halmozásával,⁴¹ valamint a háromszoros anaforával.⁴²

Az ellenfeleknek szóló ironikus vocativusok (Praedicantes, Machiavellizantes), valamint az olvasó megszólítása (Lector), a hozzá intézett kérdések, az egyes szám 2. személyű igealakok a Pázmány stílusával kapcsolatban gyakran emlegetett élőbeszéd-jelleget adják a *Genius malus*-nak. Hasonlóképpen, a feltehetően Erasmus-tól kölcsönzött adagiumok (proverbiumok) érvelésbe való beleszövése is a Pázmányra jellemző „közmondásszerű, rövid, pregnáns, szemléletes kifejezőmódot” eredményezik.⁴³ Ilyenek például a „Gigis annulum reperisse ipsos dixeris [...]”⁴⁴, vagy a „sed camerinam hanc mouere nunc nolim”⁴⁵ mondatok, amelyekben egy-egy adagiumra való utalást találunk. A Habsburg-háznak a *Machiavellizatió*-val szembeni apológiája szintén szólásokat és közmondásokat idéz fel az olvasóban. „Nec magis Augustae Domus Austriacae luminibus obstruunt rebellium rictus et latratus, quam sparsa contra solem missilia in caput iacentis retorquenda.” (És épp úgy nem veszi el az Ausztriai Ház fényét a lázadók vicsorgása és ugatása, ahogy az sem, hogy a Nap ellen dobált dárdák visszahullanak annak fejére, aki elhajtotta őket.) A szövegben implikált „Luna latrantes canes non curat” („a Hold nem törődik a kutyák ugatásával”) proverbium Pázmánynál többször előfordul, eyebekek mellett a *Peniculus papporum*-ban és a *Setét hajnalcsillag*-ban is.⁴⁶

Míg Balásfi *Castigatiója* tételesen, pontról pontra haladva cáfolja a *Machiavellizatiót*, addig a *Genius malus* csak szemezget Alvinczi pamfletjének vádjai közül. A kiragadott témák némelyikével Pázmány is foglalkozott nem egy művében. Ilyen például annak a rendszeresen visszatérő protestáns vádnak a cáfolata,

⁴⁰ „nec vllis Divinae legis repagulis circumscriptam fingendi, conuiciandi, calumniandi, peiorandi, quiduis flagitiose agendi libertatem secum ferunt.” *Genius malus*, 5.

⁴¹ „Deu immortalem! in quae tempore reseruati sumus? Haec tam crassa, tam putida, Christianae Institutioni inserantur? Amabo Lector optime, quid ab ijs Praedicantibus expectabis, qui haec sine frunte ac pudore conficta mendacia, nulla vel ad apperentiam similitudine veri speciosa, Christianae Institutionis rudimenta putant? Credesne etiamnum Praedicantibus tam perspicue falsa confingentibus? Miraberisne adhuc, ibi mendacia foecunde fruticare, vbi Christianae institutioni adnumerantur portenta mendaciloquentiae deflenda potius quam refellenda? *Genius malus*, 4.

⁴² Vestro pede metiri vultis alios, dum vitia vestra, in alios transcribitis. Vester erat, qui Lippam ac adiacentia Christianitatis praesidia, sacri Romani imperij, Augustaeque domus Austriacae viribus ac impendijs recuperata, Turcis non promisit tantum, sed et tradit. Vester erat Bochkaius, qui Turcarum auxilia contra legitimum regem [...] mercatus est [...]” *Genius malus*, 18.

⁴³ Sík 1939, i. m. 335.

⁴⁴ *Genius malus*, 6. Vö. ERASMUS, *Adagia*, 1.1. 96. = ÉRASME de Rotterdam, *Les Adages*, sous la direction de Jean-Christophe SALADIN, Paris, Les Belles Lettres, 2013 (Le Miroir des Humanistes), 134–135.

⁴⁵ *Genius malus*, 9. Vö. ERASMUS, *Adagia*, 1.1.64. = ÉRASME 2013, i. m. 111.

⁴⁶ *Genius malus*, 10. „Lunam non laedi pleno rictu latrantium canum” PPOO VI, 213, 318. „[...] annyit árt a’ Balduinus morgása, menyit a’ Hóldnak az ebek ugatása.” PÁZMÁNY Péter, *A setét hajnalcsillag után bújdósó Luteristák vezetője* [...], Bécs, Formica, 1627, 17.

miszerint a katolikusok a nem katolikusokkal szemben tett ígéreteket, fogadalmakat, szerződéseket megszeghetik. Alvinczi a *Machiavellizatio* 20. pontjában írja: „Perjuros, perfido, simulatores esse papistas, probe signatis.” („Nagyszerűen bemutatjátok, hogy a pápisták hitszegők, hűtlenek és színlelők.”)⁴⁷ A *Genius malus* erre adott válaszában egy apróbb átfedést találunk az *Öt szép levél Második levele*-vel, ahol Pázmány a hittel kötött fogadásokról részletesen írt.

<i>Öt szép levél</i> (1609/2019), 50:15–17	<i>Genius malus</i> , 9
Thomas Aquinas pedig <i>Quodlibeto</i> 1. Art. 18., Soto libr. 8. de <i>Justitia</i> quest. 2. art. 3. azt taníttyák, hogy az hitnek megszegése még a gyilkosságnál-is nagyobb véték.	Adeoque Theologi nostri, Thomas Aquinas, Dominicus Soto, caeteri periurum longe gravius esse pronunciant scelus, quam homicidium.

Ugyancsak Pázmány szerzőségére utal a *Genius malus*ból egyértelműen kiolvasható szimpátia Homonnai Drugeth György (1583–1620) személye iránt. A Habsburg-hű zempléni főispán, későbbi országbíró, aki a felső-magyarországi rekato-lizáció egyik legharcosabb képviselője volt, baráti kapcsolatban állt Pázmánnyal.⁴⁸ 1616 tavaszán Homonnai eredménytelen kísérletet tett Bethlen Gábor erdélyi fejedelem megbuktatására. Kezdetben a bécsi (prágai) udvar támogatta, sőt – a rendkívüli politikai befolyással rendelkező bécsi püspök, Melchior Klesl révén – titokban szervezte is a próbálkozást.⁴⁹ 1619-ben pedig Bethlen háborús terveit akadályozta, amikor a fejedelmet Bécs alól megfordulásra készítette azáltal, hogy novemberben két alkalommal is betört Felső-Magyarországra. Noha Homonnai mindkétszer vereséget mért a Bethlen pártján álló Rákóczi György csapataira, végül serege szétszéledt, és ő maga Lengyelországba menekült.⁵⁰ Távollétében az 1619–1620 fordulóján tartott pozsonyi országgyűlés Pázmánnyal és Balásfival

⁴⁷ Szabó Ádám fordítása. *Források ...*, I, 2019, i. m. 144.

⁴⁸ FRAKNÓI 1868, i. m. 208. Homonnai Drugeth (III.) Györgynek a felső-magyarországi rekato-lizációban vállalt szerepéhez ld. LUKÁCS László SJ, MOLNÁR Antal, *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619) = Művelődési törekvések a korai újkorban, Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Ötvös Péter, Szeged, József Attila Tudomány-egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke, 1997 (Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgal-maink történetéhez, 35), 372–373.

⁴⁹ BORBÉLY Zoltán *A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene, A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerk. Dáné Veronika, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rűsz-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor, Kolozsvár EME, 2014, 299–300, 306. Tusor Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek, Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)*, Bp.–Róma, 2016 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 13), 70, 256.

⁵⁰ BORBÉLY Zoltán, *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedében*, PhD-disszertáció, Eger, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2015. http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/2/1/Borbely_Zoltan_disszertacio.PDF (letöltve: 2023. 06. 14.), 204–207.

együtt száműzetésre ítélte. Homonnai az 1620 júliusában bekövetkezett haláláig vélhetőleg több levelet is váltott az esztergomi érsekkel.⁵¹

A *Genius malus* negyedik fejezete a *Machiavellizatio* 13. pontjára reagálva kizárólag Homonnaival foglalkozik. Alvinczi Péter a röpiratában ugyanis azzal vádolta Homonnait, hogy az titokban tárgyalt a törökkel és ígéretet tett több partiumi végvár átadására.⁵² A *Genius malus* fejezetének címe (*Virus Machiavellizantium, in Illustriss. Comitum Georgium Druget de Homonna, Alexipharmaco depellit*) allegorikus értelmén túl arra a pletykára is utal, miszerint Homonnai 1620 nyarán bekövetkezett halálát mérgezés okozta.⁵³ A *Genius malus* hosszan taglalja az országbíró érdemeit, megemlítve annak „az Isten és a király iránti csorbítatlan hűségét” (ad fidem Deo ac Regi illibate servandam). Ugyanezzel a kifejezéssel él Pázmány is, igaz, magára vonatkoztatva, a *Vindiciae ecclesiasticae* utolsó, szintén Homonnait exkuzáló szakaszában.⁵⁴ A *Genius malus* szerzője Homonnai halálát közvetetten a kálvinisták (Bethlenék) számlájára írja, és megjegyzi, hogy nem sokkal azelőtt elhunyt Nádasdy Tamás után őt is gyorsan ölő méreggel ölték meg (propinato veneno peremerunt).⁵⁵ Ráadásul nem elég, hogy „Homonnainak már életében nekimentek, de a mocskos háрпиák azon vannak, hogy a kifogástalan erkölcsű főúr hírnevét halála után is beszennyezzék a prédikátorok rágalmazásra alkalmas és fecsegő nyelvvel.”⁵⁶ A „háрпиák” és a „rágalmazó nyelvű prédikátorok” emlegetése Pázmány *Peniculus papporum*át és *Logi alogiját* idézik, Homon-

⁵¹ Pázmány levelei között mindössze egy Homonnaihoz írt misszilis maradt fenn 1620. március 17-i keltezéssel, erről azonban tévedésből azt hitték, hogy a címzettje Thurzó Szaniszló. PÁZMÁNY Péter, *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei*, I, s. a. r. Hanuy Ferenc, Bp., A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1910, 226–228. (A továbbiakban: PPÖL I.) A levélről a további információkat ld. BÁTHORY Orsolya, *Pázmány Vindiciae-je és Balásfi Refutatiója, Két röpirat a besztecebányai országgyűlés végzése ellen = Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. Kármán Gábor, Zászkaliczky Márton, Bp., Reciti, 2019, 200, 13. j.

⁵² *Machiavellizatio*, [6]–[8].

⁵³ *Genius malus*, 14. Homonnai nagyjából egy kb. fél éve húzódo betegségben halt meg a lengyelországi Laszki várában, 1620. július 21-én. (Eszerint a *Genius malus* ez után íródott.) A krakkói jezsuita rendház *Historia domusa* haláláról beszámolva megemlíti, hogy nem zárható ki a mérgezés gyanúja. *Scriptores rerum Polonicarum, 17: Historici diarii domus professae Societatis Jesu Cracoviensis annos decem 1620–1629, Fasciculus IV*, Cracoviae, Typis Univ. Jagellonicae, 1899 (Editionum Collegii historici Acad. lit. Crac., 58), 18. Ugyanerre a forrásra annak lengyel címével hivatkozik: LUKÁCS, MOLNÁR 1997, i. m. 374.

⁵⁴ *Genius malus*, 14. „[...] ita animum suum ad fidem Deo ac Regi illibate servandam, obfirmaverat [...]” *Vindiciae*: „[...] qui Deo, ac Regi fidem illibatam servavit, [...]” PPOO, VI, 564.

⁵⁵ Figyelemre méltó körülmény, hogy Nádasdy (II.) Tamás haláláról Pázmány is megemlékezett a fentebb már említett 1620. március 17-i, Homonnainak szóló levelében. „Nádasdy uramat ez jövő csütörtökön temetik Kúszegben.” PPÖL I, 227. Nádasdy (II.) Tamásról ld. BESSENYEI József, *Nádasdyak*, Bp., General Press, 2005, 60, 63, 158.

⁵⁶ Neque tamen sat fuit in vitam grassari, posthumam etiam integerrimi Comitum famam maculare, impurissimae Harpyiae adnituntur loquaxque ac ingeniosa in comtumeliam Praedicantium lingua, non patitur, ut qui culpam vitaverat, effugiat infamiam. *Genius malus*, 15.

nairól pedig tömörebben, de hasonlóan pozitív véleményt fogalmaz meg az érsek a *Vindiciae ecclesiasticae* című röpiratában.⁵⁷

A harmincéves háború idején megjelent politikai publicisztikák előszeretettel közöltek eredeti, vagy legalábbis eredetinek mondott dokumentumokat, főleg leveleket az ellenfél titkos, általában „machiavellistának” minősített szándékainak leleplezésére. Alvinczi is a *Machiavellizatió*ban utal egy biztosítólevélre (*litterae assecuratoriae*), amely azt igazolja, hogy Homonnai lepaktált a törökkel, az irat szövegét azonban nem közli. A *Genius malus* ezzel szemben szó szerint idéz Homonnai 1615. november 16-án és 1616. február 21-én kelt leveleiből. A szerző az általa idézett levélrészletekkel egyrészt az országbíró ártatlanságát kívánta bizonyítani, másrészt meg akarta erősíteni a törökösség vádját Bethlen-nel szemben.⁵⁸ A röpiratszerző állítása szerint a leveleket azok címzettjeitől sikerült megszereznie. Nem tudjuk, hogy a levelek valóban eredetiek voltak-e, ahogyan azt a pamfletíró állítja, vagy, hogy egyáltalán léteztek-e. Mindenesetre, ha valakinél lehettek bizalmas információkat tartalmazó Homonnai-levelek akkoriban, az épp Pázmány volt, és talán pont ő az a „barát”, akinek az egyik levél íródott.

A *Genius malus* túl azon, hogy egy konkrét mű cáfolata, a kor politikai pamfletirodalmának tipikus terméke, amennyiben az ellenfél céljait, módszereit leleplező forrásokat tesz közzé, és felfedi Bethlen és hívei politikai titkait, végeredményben machiavellista szándékait. Ugyanakkor a szerző biztosan nem a politikán kívülálló katolikusként tekint Alvinczi vádjaira, sőt bizonyos mondataiból kiérezhető a felelős egyházi vezetőre jellemző aggodalom, illetve a szándék a római pápa, a katolikus egyház, valamint általában a keresztények megvédésére. Ez a katolikus ügy iránti felelős elkötelezettség megint csak Pázmány lehetséges szerzőségére utal.

Végezetül még arról érdemes néhány szót ejteni, hogyan viszonyul egymáshoz a két *Machiavellizatio*-cáfolat, azaz Balásfi *Castigatió*ja, és a *Genius malus*. A *Castigatio* jóval terjedelmesebb, mivel amint már említettem, pontról pontra, részletesen cáfolja Alvinczit, míg a *Genius malus* csak szemezget azokból a témákból, amelyeket a szerző, elsősorban a személyes érintettség okán, fontosnak tart. Szembeötlő, hogy a két, elvileg egymástól függetlenül íródott pamfletben mindössze egy olyan helyet találunk, ahol mindkét szerző ugyanarról ír, ez pedig az előbb említett Homonnai Drugeth György ügye. Balásfi egyszerűen tagadja valamennyi Homonnai ellen felhozott vádat, mondván annak ártatlansága mellett sokkal jelentősebb írásos és szóbeli tanúságtételek szólnak, mintsem az Alvinczi által említett állítólagos levél, amelyben Homonnai pénzt és várakat ígért Kádi-záde Ali budai pasának.⁵⁹ Balásfi csak utal a Homonnait felmentő bizonyítékokra, a *Genius malus* viszont – amint láttuk – idézi is azokat. Ebből is arra következtet-

⁵⁷ Comitem Homonnanum, aeterna memoria dignissimum Heroem [...], *Vindiciae*, 28.

⁵⁸ *Genius malus*, 16–17. Az idézett levelek azért is lehetnek érdekesek, mivel Homonnai Drugeth György teljes levelezése, kevés kivétellel, elpusztult. BORBÉLY 2014, i. m. 297.

⁵⁹ *Castigatio*, 15–16. *Források...*, I, 2019, i. m. 166.

hetünk, hogy a két röpiratszerző egyeztetett egymással, és úgy írták meg műveiket, hogy azok ne ismételjék, hanem kiegészítsék egymást Alvinczi művének cáfolatában. A két munka keletkezési idejét is meg tudjuk határozni. A *Genius malus* bizonyosan Homonnai halála, tehát 1620. július 21. után íródott, Alvinczinak a *Castigatióra* adott válasza, a *Resultatio plagiarum* pedig, az előszó tanúsága szerint, szeptember 20. után jelent meg. A *Castigatio* és a *Genius malus* tehát valószínűleg ezen konkrét dátumok közötti két hónapban készült el. A pamfletharcban az utolsó szó jogát megszerző Balásfi a *Repetitio castigationis*ban még hivatkozik is három esetben a *Genius malus*ra, sőt idéz is abból. Hasonló együttműködést feltételezhetünk Balásfi és Pázmány között a besztercebányai határozatokkal szemben írt vitairataik kapcsán is. Balásfi a *Refutatió*jában ugyancsak hivatkozik Pázmány *Vindiciae*-jére.⁶⁰

Mint láttuk, számos kisebb nyelvi, stilisztikai és tartalmi érv szól amellett, hogy a *Genius malus* Pázmány Péter műve. Noha ezen külső és belső indokok egyenként, önmagukban nem támasztják alá kielégítő módon a szerző azonosítását, ugyanakkor együttesen, egymással kontextusba helyezve igazolják azt a feltételezésünket, miszerint még egy írással gazdagodott Pázmány Péter latin nyelvű életműve.

Báthory, Orsolya

The Devil of the Calvinists – A Previously Unknown Latin Pamphlet by Péter Pázmány

A political pamphlet entitled *Calvino-praedicantium Ungarorum Genius malus* (The Devil of the Hungarian Calvinist Preachers) was published in Vienna in 1620, without the author's name being given. The 21-page work is one of the pieces of the pamphlet war of 1620 started by the also anonymously published *Secretissima instructio*. The *Secretissima instructio*, which served as the propaganda of Habsburgs against the Bohemian Revolt (1618–1620), is a travesty of the literary genre of the mirrors for princes. Its fictional narrative framework and ironic tone may have reminded Péter Alvinczi of *Öt szép levél* (1609) written by Péter Pázmány against him. In his conviction that the *Instructio* was also Pázmány's work, Alvinczi wrote the *Machiavellizatio* as a response to this and repeatedly addressed the Archbishop of Esztergom on the title page of his book and in the work itself. Two responses to the *Machivellizatio* were written, Tamás Balásfi's *Castigatio* and the anonymous *Genius malus* mentioned above. Alvinczi refuted only Balásfi's pamphlet, the *Genius malus* remained unanswered. Looking through the opusculum, its text is reminiscent of Pázmány Péter's earlier Latin-language treatises. The style of the work, its passionate tone, certain characteristic phrases, the special forms of address of the opponents, and the numerous neologisms remind us of Pázmány's *Peniculus papporum* and its extended version, the *Logi alogi*. A closer reading of *Genius malus* also reveals further textual parallels with Pázmány's *Diatriba theologica* (1605) and *Vindiciae ecclesiasticae* (1620), writings based on rational rather than emotional argumentation. As my research progressed, it became apparent that Pázmány's authorship had already been suggested.

⁶⁰ BÁTHORY 2019, i. m. 219.

Kálmán Révész, reformed bishop and church historian declared with absolute certainty that the pamphlet was the work of the Archbishop of Esztergom. However, Révész formulated this claim only incidentally, and since his article was essentially about the works of Péter Alvinczi, he did not provide any specific evidence to support Pázmány's authorship. The present study undertakes to carry out this task.

Keywords: 17th Century, Péter Pázmány, Péter Alvinczi, Tamás Balásfi, Gábor Bethlen's first campaign (1619–1621), György Homonnai Drugeth, Neo-Latin studies, pamphlet literature of Thirty Years War.